

Sociale coöperaties en armoedebestrijding

Overall in het land ontstaan kleinschalige economische initiatieven, sociale coöperaties. Ook in buurten waar veel mensen wonen met een minimaal inkomen komen dergelijke initiatieven van de grond. De anti-armoedebeweging kan nieuw perspectief en nieuw elan ontleen aan dergelijke initiatieven aan de basis van de samenleving.

De opkomst van kleinschalige economische initiatieven

Dicht bij huis in onze eigen dagelijkse omgeving ontstaan initiatieven die een voorbode zijn van de toekomst, die inspelen op toekomstige ontwikkelingen: wijkondernemingen, zorgcoöperaties, ruilwinkels. Het zijn initiatieven waarin mensen, kleinschalig, meer greep krijgen op de economie. Niet de grote economie van de globalisering, maar wel de kleine economie van hun eigen wijk. Het gaat om initiatieven die openingen bieden naar een andersoortige economie, de economie van het genoeg, van de duurzaamheid, van de langzaamheid, van de coöperatie, van de zorgzaamheid. Het gaat om initiatieven die recht doen aan mensen die zorg dragen voor levensarbeid, waaronder opvoeding en zorg. Het gaat om initiatieven die stoelen op collectieven, op vitale gemeenschappen, waarin mensen medeproducent zijn van de diensten waarvan ze gebruik maken, waarin mensen niet de afnemer zijn van door overheden en organisaties ter beschikking gestelde diensten, maar waarin ze mede-producent, mede-schepper, co-createur zijn van hun dagelijkse levensomgeving. OP dat kleinschalige niveau zijn deze initiatieven lokale aanvullers van de zich terugtrekkende verzorgingsstaat. Dergelijke initiatieven worden door de mensen zelf gedragen en georganiseerd. Ze vormen als het ware een verzorgingsstraat op basis van eigen werkzaamheid.

Deze kleinschalige initiatieven zijn niet van de overheid en niet van de markt. Ze bewegen zich op een tussenterrein, het openbaar domein van actieve burgers. Deze initiatieven zijn heel divers, maar ze hebben enkele centrale kenmerken gemeen. (1) Ze proberen antwoorden te geven op problemen waarop in de traditionele domeinen geen passende antwoorden (meer) gegeven worden. Ze bewegen zich in de tussenruimte tussen het domein van de markt en het domein van de staat. (2) Ze stellen maatschappelijke doelen centraal, maar zijn desalniettemin ondernemingen die (op termijn) economisch moeten renderen. Maar het gaat wel om een andersgerichte economie, een economie die ingebed is in de context van de gemeenschap, die normatief ingekaderd is en die zich niet laat leiden door de logica van het vluchtige geld. (3) Ze worden gedragen door belanghebbenden, door mensen die een (ideeel of economisch) belang hebben bij hetgeen geproduceerd wordt. (4) Ze worden bestuurd door of namens de leden. (5) Ze zijn kleinschalig en willen ook kleinschalig blijven.

Het zijn kleine initiatieven. Toch is het verantwoord daaraan hoop te ontleen, hoop op een verandering van de samenleving. Waarom? Omdat het initiatieven zijn die aangeven dat er een andere tijdgeest aan het groeien is. Deze initiatieven kondigen de komst aan van een algemene klimaatverandering wat betreft denken en doen. Het lijkt erop dat iedere dertig jaar een nieuwe tijdgeest ontstaat. In de jaren 60/70 van de vorige eeuw was iedereen sociaal-democraat: iedereen dacht en handelde in termen van de 'staat'. Iedereen, tot en met de VVD toe. Iedereen legde zijn/haar eigen accenten, maar de grote beweging was sociaal-democratisch. Dertig jaar later, in de jaren 90, is iedereen in denken en doen neo-liberaal geworden. Iedereen, tot en met de SP toe.

Iedereen denkt en doet vanuit het individu. Iedereen legt eigen accenten, maar het denken en doen van een ieder wordt beheerst/gestuurd door de grammatica van het neo-liberalisme, de markt, de concurrentie, de Ik bv. Weer dertig jaar later, rond 2020, zal het denken en doen bepaald worden door de tijdgeest van het gemeengoed, de commons, de vitale gemeenschappen. Iedereen zal denken en doen in termen van gemeengoed. Iedereen zal eigen accenten leggen, maar de grote beweging zal er een zijn van denken en doen in termen van partnerschap, van vitale zorgende gemeenschappen. Die tijdgeest is nu al aan het werken. De uitdaging voor de anti-armoedebeweging is om daar creatief op in te spelen en nieuwe inspiratie en hoop te putten uit een omslag in de richting van de tijdgeest van het gemeengoed.

De impasse van de anti-armoedebeweging

In de jaren zeventig van de vorige eeuw ontstonden bij groepen met lage inkomens protestbewegingen en initiatieven die streefden naar een verbetering van de eigen situatie: de kleinschaligheidsbeweging, de bewegingen van arbeidsongeschikten en baanlozen, de comités van vrouwen in de bijstand. Ondersteund door landelijke projectorganisaties vanuit het ministerie van Welzijn (Sjakuus) en vanuit de kerken (Arme kant van Nederland/EVA) ontwikkelde zich een actieve anti-armoedebeweging die versterkt werd door inhoudelijke betrokkenheid van de vakbeweging, de kerken, de humanisten en nog enkele landelijke organisaties. Er werd kritisch meegedacht met het overheidsbeleid, dat zich steeds verder wegontwikkelde van het sociaal-democratische ideaal van de overheid die mensen verzekert tegen levensrisico's en die voor mensen in nood zorgt, naar het neo-liberale ideaal van het zelfredzame individu. Vanaf de eerste bezuinigingsoperatie, Bestek '81, zijn de opgebouwde voorzieningen van de verzorgingsstaat stapje voor stapje teruggeschroefd en vervangen door een sociaal beleid dat stoelt op het mens- en maatschappijbeeld van de zelfbewust burger die zijn leven zelf in de hand neemt, zijn eigen loopbaan plant, eigen keuzes maakt en zichzelf indekt tegen levensrisico's van onder andere werkloosheid en ziekte. Tegelijk richt dit beleid zich op groepen voor wie dat mensbeeld ver weg is: mensen zonder werk, mensen met een handicap, mensen met weinig inkomen, mensen die niks te kiezen hebben en het leven moeten nemen zoals het komt. De overheid heeft de pretentie deze mensen te activeren tot meedoen. Ondank de drang en/of dwang die daarbij wordt toegepast, blijkt de werkelijkheid van heel veel mensen niet meer te passen bij het ideaal van de sociaal-democratie (de verzorgingsstaat) en evenmin bij het ideaal van het neo-liberalisme (het autonome zelfredzame individu).

De anti-armoedebeweging maakt zich intussen met delen van de overheid en het merendeel van de maatschappelijke organisaties druk om behoud van banen, liefst vaste banen: werk, werk, werk. Intussen komen er steeds meer mensen zonder werk of met slecht betaalde onzekere banen. De anti-armoedebeweging maakt zich intussen met delen van de overheid en het merendeel van de maatschappelijke organisaties druk om behoud van leefbare inkomens voor mensen met en zonder werk. Intussen komen er steeds meer mensen met problematische schulden. De anti-armoedebeweging maakt zich intussen met delen van de overheid en het merendeel van de maatschappelijke organisaties druk om cliëntenparticipatie, om het aantafel zitten bij landelijke en lokale overheden. Intussen verliezen steeds meer mensen het vertrouwen in de overheid en verliest de overheid het contact met veel van deze burgers.

Wat gebeurt er intussen met/bij mensen die hun leven moeten inrichten zonder (fatsoenlijk) werk, zonder (leefbaar) inkomen, zonder contact met de overheid? Wat gebeurt er in de leefwereld van deze mensen? De anti-armoedebeweging zou daar meer naar moeten vragen en zou aansluiting moeten zoeken bij antwoorden die mensen in preciaire situaties geven op de vraag hoe zij ondanks alles toch hun leven kwaliteit proberen te geven. Die antwoorden krijgen onder meer inhoud en vorm in sociale coöperaties. Op diverse plaatsen in arme wijken/buurtten blijken mensen samen initiatieven te nemen om hun leven meer leefbaar te maken, om hun talenten en capaciteiten te kunnen ontplooiën, om hun samenlevingsomgeving te verbeteren.

De vernieuwingskracht van de armoedebeweging

De anti-armoedebeweging moet zich herbronnen en nieuwe kracht vinden door zich aan te sluiten bij een heroplevende armoedebeweging die onder meer bestaat uit coöperatieve initiatieven in de leefwereld van arme mensen. In de geleefde werkelijkheid van alledag ontstaan ander denken en doen. Ander denken en doen over ondernemerschap dat niet uit is op het maken van winst, maar dat zich richt op het bevorderen van kwaliteit van leven en het bieden van ruimte aan talenten. Ander denken en doen over de aard van menselijke verhoudingen: er wordt niet gedacht en gehandeld in termen van concurrentie, maar in termen van samenwerking, coöperatie, delen. Ander denken en doen over meetellen en meedoen: alle talenten tellen, mensen kunnen inbreng leveren naar vermogen en kunnen delen naar behoefte. Ander denken en doen over het samenleven: geen koude afrekencontracten tussen losse individuen, maar warme geborgenheid in collectieven. Ander denken en doen over inspraak en zeggenschap: geen baas-knecht houdingen en verhoudingen, maar meedoen op basis van gelijkwaardigheid.

Aan de basis van de samenleving, met name bij groepen mensen die niet inpasbaar zijn in het geijkte denken en doen, ontstaan nieuwe samenlevingspatronen. Niet zozeer uit visie, maar veeleer uit levensnoodzaak. Daar groeien nieuwe vormen van arbeid, inkomen en zorg. Vaak hybride vormen die wellicht niet passen in het gekamde denken van overheden en gevestigde organisaties, maar die wel de ruimte bieden aan arme mensen om ondanks hun preciaire situatie toch enige kwaliteit van leven te bewerkstelligen. Dat is de kracht van de nieuwe armoedebeweging. De anti-armoedebeweging die haar oorsprong en haar toerusting vindt in progressieve delen van gevestigde organisaties van vakbeweging, kerken en belangengroepen, kan zich hervinden en herbronnen door kennis te nemen van de verhalen van mensen uit deze nieuwe armoedebeweging, waar mensen zich samenvakken om met coöperatieve initiatieven hun situatie te verbeteren. Bij deze vernieuwingsoperatie verdient de anti-armoedebeweging steun van een overheid die eveneens op zoek is naar een nieuwe positie en een nieuwe rol: veel bescheidener, partner in plaats van regisseur, vanuit een open dialoog met burgers, bereid en in staat om te twijfelen, om tegenspraak te dulden en te mobiliseren, om te werken met tweeduidigheden, om samen met partners waarden na te streven in plaats van te sturen op dichtgetimmerde doelen.

De vertellende armoede

In een recente publicatie maakt Govert Derix onderscheid tussen de vertelde en de vertellende natuur. De vertelde natuur is de natuur zoals die naar voren komt in het traditionele denken en doen van mensen, die de natuur buiten zichzelf plaatsen en haar zien als een object dat bedwongen en gebruikt kan worden. De vertellende natuur is het verhaal van de natuur zelf. De natuur als subject,

als het geheel waarvan de mens ook deel uitmaakt. Dat onderscheid tussen vertelde en vertellende natuur is heel wezenlijk om te komen tot een andere houding ten opzichte van de natuur en een andere verhouding tussen mensen die een deel zijn van deze levende natuur.

De vraag is of op soortgelijke wijze ook een onderscheid gemaakt kan worden tussen vertelde en vertellende armoede: tussen het verhaal dat door veel mensen over armoede en armen wordt verteld en het verhaal dat armoede en armen zelf vertellen over hun geleefde werkelijkheid. Achtergrond van deze vraag is dat de anti-armoedebeweging te veel gevangen blijft in het gangbare denken en doen ten aanzien van economie, onafhankelijkheid, zorg, tegenprestatie, samenleven, rol van de overheid. De anti-armoedebeweging zakt steeds verder weg in de feitelijk groeiende ongelijkheden en verliest de hoop op verbetering. Tegelijk is aan de basis van de samenleving een ander denken en doen volop in ontwikkeling. Dat gebeurt voor een niet onbelangrijk deel vanuit situaties van armoede en precariteit, vanuit het denken en doen van (groepen) mensen die in precare situaties toch inhoud en vorm moeten geven aan hun leven. Zij doen dat door zich te schikken in het schijnbaar/blijkbaar onvermijdelijke (de precariteit) en daarmee banen ze tegelijk en veelal zelfs onbedoeld ontsnappingsroutes uit het gangbare. Dat is de werking van de vertellende armoede, de armoede die een nieuwe werkelijkheid/denkwijze/samenleving maakt. De vertellende armoede schept openingen vanuit het ongerijmde: in de levensverhalen van arme mensen, in hun vertellende armoede, laten mensen zien dat ze in het omgaan met, het leven in het onvermijdelijke, de onredelijkheid en eenzijdigheid van armoede in een rijk land beleven, tot leven brengen en daarmee aanzetten geven om uit de ongerijmdheden ervan te ontsnappen. Ze doen dat niet omdat ze bezig zijn met het maatschappelijke debat over armoede zoals dat gevoerd wordt binnen hogescholen en universiteiten; ze zijn bezig met het levende debat door in hun precare situatie dagelijks toch levenskwaliteit te zoeken en tot stand te brengen. Die creërende werking vanuit het banale, het alledaagse, schept kleine verrassende ontsnappingsmogelijkheden: door het streven van arme mensen om toch iets van hun leven te maken worden nieuwe levensmogelijkheden gecreëerd. Dat is de kracht van de vertellende armoede. Dat is het perspectief waar de groeiende verarming en verschuldiging en de toenemende (inkomens)ongelijkheden over vertellen in levensverhalen van arme mensen. Helder is dat andere, het nieuwe, nog niet, want het is zich nu pas aan het vormen in de geleefde werkelijkheid van alledag. Maar het geeft wel hoop. Hoop op een samenleving waar iedereen de mogelijkheid heeft om mee te tellen en mee te doen.

Helden, november 2014

Raf Janssen